

DAVLAT ULUSHI ISHTIROKIDAGI JAMIYATLARDA MHXS (MOLIYAVIY
HISOBOTLARNI XALKARO STANDARTLAR) ASOSIDA BUXGALTERIYA
HISOBINI YURITISH VA MOLIYAVIY HISOBOTLARNI TUZISH TARTIBI

Fayziyev Mehriddin Rajabovich

Bank-moliya akademiyasi magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13774546>

Annotatsiya. Mazkur maqolada mamlakatimizdagi Davlat ulushi ishtirokidagi jamiyatlarda moliyaviy hisobotlarning tuzilishi va ularning axborot ta'minoti, moliyaviy holatini aniqlash va foydalanilmagan rezervlar tahlili, asosiy faoliyatdan olingan daromad va xarajatlar tahlili masalalari batafsil yoritilgan.

Kalit so'zlar: moliyaviy hisobot, balans, hisob tizimi, xarajat, daromad, moliyaviy hisobot tahlili, daromad va xarajatlar tahlili, hisoblash usuli.

THE PROCEDURE OF ACCOUNTING AND PREPARATION OF FINANCIAL
STATEMENTS IN COMPANIES WITH STATE PARTICIPATION ON THE BASIS OF
IFRS (INTERNATIONAL FINANCIAL REPORTING STANDARDS)

Abstract. This article describes in detail the structure of financial statements and their information supply, financial status determination and analysis of unused reserves, income and expenses from the main activities in our country's state-owned companies.

Key words: financial statement, balance sheet, accounting system, cost, income, financial statement analysis, income and expense analysis, calculation method.

ПОРЯДОК УЧЕТА И ПОДГОТОВКИ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ В
КОМПАНИЯХ С ГОСУДАРСТВЕННЫМ УЧАСТИЕМ НА ОСНОВЕ МСФО
(МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ)

Аннотация. В данной статье подробно описывается структура финансовой отчетности и ее информационное обеспечение, определение финансового состояния и анализ неиспользованных резервов, доходов и расходов от основной деятельности в государственных компаниях нашей страны.

Ключевые слова: финансовый отчет, баланс, система бухгалтерского учета, себестоимость, доходы, анализ финансовой отчетности, анализ доходов и расходов, метод расчета.

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida xalqaro hisob tizimi taraqqiy yettirilishida buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari (BHXS) muhim o'rin tutadi. BHXSlar mamlakatlar o'rtasidagi hamkorlikni, jumladan iqtisodiy munosabatlarni rivojlantirish va mamlakatlarda investision muhitni yaxshilashda muhim vosita sifatida xizmat qilmoqda. Shuning uchun ham kun sayin xalqaro standartlarni ye'tirof yetuvchi mamlakatlar soni oshib bormoqda. O'zbekiston Respublikasi ham BHXSga o'tishning o'ziga xos yo'lini tanladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2015 yil 24 apreldagi PF4720-sonli "Aksiyadorlik jamiyatlarida zamonaviy korporativ boshqaruv uslublarini joriy yetish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmoniga asosan, 2015-2018 yillarda barcha aksiyadorlik jamiyatlari yillik moliyaviy hisobotni nashr yetishi va Xalqaro audit standartlari hamda Xalqaro moliyaviy hisobot standartlariga muvofiq tashqi auditni o'tkazishi va aksiyadorlik jamiyatlari faoliyatining samaradorligini oshirish va korporativ

boshqaruv tizimini takomillashtirish komissiyasi 2015 yilning 1 iyuliga qadar aksiyadorlik jamiyatlarining yillik moliyaviy hisobotini xalqaro standartlarga muvofiq nashr yetish jadvalini tasdiqlanishi lozimligi belgilangan.

Hozirgi vaqtda aksionerlar va boshqa foydalanuvchilar uchun tayyorlanayotgan moliyaviy hisobotlarda mamlakatdan mamlakatga o'tib borayotgan, ayrim hollarda bir mamlakatdagina foydalaniladigan buxgalterlik prinsiplari va qoidalari ishlatilmoqda. Shunday qilib buxgalterlik hisobotlarida taqqoslanuvchanlik yetishmasligi mumkin. Bu holatning noqulayligi shundaki, moliyaviy hisobotdan foydalanadigan investision tahlilchilar va boshqa foydalanuvchilar hisobotni tahlil qilish jarayonida uning turli standartlarga binoan tuzilganligi tufayli qo'shimcha xarajatlar qilishiga to'g'ri keladi. Ular hisobotlar interpretatsiyasida chalkashliklarga duch kelishlari ham mumkin. Ushbu jarayon bilan bog'liq holda kapitalning jahon bozorida samarali raqobat yomonlashishi, kompaniyalar yesa kapitalni saqlash bo'yicha yuqori sarfxarajatlarni o'z zimmalariga olishlariga to'g'ri keladi. Yeng asosiysi, turli mamlakatlar uchun turlicha foyda miqdori ko'rsatilishi oqibatida buxgalterlik hisobotlariga ishonch yo'qoladi. Hisobotlarning xalqaro miqyosdagi turli tumanligi quyidagilarga olib keladi:

- moliyaviy hisobotlarni tuzishga ketadigan xarajatlarning mo'ljaldan yuqori darajada bo'lishi – chunki transnasional kompaniyalar o'z faoliyatlari haqida turli mamlakatlar uchun turlicha hisobotlar tuzishga majbur bo'ladilar;

- tijorat kompaniyalari turli mamlakatlardagi faoliyatlari moliyaviy natijalarini baholash uchun yagona tizimga yega bo'lish yehtiyoji tug'iladi. Kompaniyalar, bundan tashqari, ularning tashqi hisobotlari faoliyatni baholashning ichki baholashlariga mos tushishlarini ham xohlaydilar.

Bu ikki maqsadga yerishish yesa turli mamlakatlardagi hisobotlar turlicha bo'lgani holda juda mushkul hisoblanadi.

Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari shuningdek, buxgalterlik standartlarini ishlab chiquvchi organlari hali tuzilmagan yoki standartlarni ishlab chiqishga resurslari yetarli bo'lmagan rivojlanayotgan mamlakatlar uchun ham juda foydalidir. Moliyaviy Hisobot Standartlarini ishlab chiqish o'ziga yarasha xarajatlarni talab qiladi, ayniqsa alohida mamlakat uchun standartlar ishlab chiqish chiqim nuqtai nazaridan samarasizdir.

Tashqi iqtisodiy moliyaviy qarorlarni qo'llab quvvatlash uchun yesa, albatta, butun jahon uchun moliyaviy hisob va hisobot bo'yicha tarkiban bir xil, umumqabul qilingan va majburiy standartlar to'plami zarurdir. Aynan ana shu vazifa MHXSK zimmasiga yuklatilgandir.

Quyida MHXSKning 2000 yil 1 yanvar holatiga strukturasini keltiramiz. 2001 yilda uning tarkibi qisman o'zgartirilganligini aytib o'tamiz³. MHXSKning asosiy tuzilmasi uning Ustavi bilan belgilangan.

Yuqorida aytib o'tganimizdek MHXSKning a'zolari asosan Buxgalterlar Xalqaro Federatsiyasiga a'zo bo'lgan barcha buxgalter va auditorlar professional tashkilotlari a'zodirlar.

Uning a'zolari barcha faoliyat uchun javobgarlikni uning Ustaviga binoan MHXSK Boshqaruviga topshirganlar. Boshqaruv qator huquqlarga yega bo'lib, shu jumladan:

- jamoatchilik hukmiga xalqaro buxgalteriya hisobi va hisobotiga tegishli munozarali va muammoli masalalarni, agar ularni chop yetishga Boshqaruv a'zolarining ko'pchiligi ovoz bergan bo'lsa, havola yetish;

- MHXSK nomidan jamoatchilik hukmiga “Standartlarning dastlabki (taxminiy) varinatlarini” ko‘rinishidagi hujjatlarni havola yetish;

- Boshqaruv a‘zolarining to‘rtinchi uch qismi ovoz bergan hollarda Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari ni nashr qilish va boshqalar.

MHXSK o‘z Standartlarini Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari deb nomlangan seriya sifatida nashr yetadi. Standartlar tartib bilan raqamlangan bo‘lib, agar biror bir standart qayta ko‘rib chiqilsa, uning yeski raqami saqlanib qoladi, lekin qayta ko‘rib chiqish sanasi qavs ichida ko‘rsatiladi. Odatda Standartlar MHXSK tomonidan u ishlab chiqilgan sanadan boshlab 30 kun ichida nashr qilinadi. Taklif qilinayotgan standartlar yesa alohida raqamlanib, TQS kabi belgilanadi va ular alohida nashr yetiladi. 1998 yilda “Deloitte & Touche” auditorlik firmasidan Stig Yenevolden MHXSK Boshqaruv Raisi yetib tayinlangan edi. MHXSK Boshqaruviga Avstraliya, Kanada, Fransiya, Germaniya, Hindiston, Yaponiya, Meksika, AQSH kabi mamlakatlar vakillari a‘zodirlar. Ular “Deloitte and Touche”, “KPMG”, “PricewaterhouseCoopers” kabi yirik firma va kompaniyalar vakillaridirlar. Boshqaruv tomonidan ma‘muriy masalalar bo‘yicha Ijroiya Komiteti tayinlanadi. Ijroiya Komiteti tomonidan quyidagi vazifalar bajariladi:

- MHXSKning strukturasi, rejasi va tashkil etilishi;
- Standartlarni tavsiya etish bo‘yicha faoliyat;
- Byudjet va moliya;
- Tayyorlov Komitetlariga a‘zolikning shartlari va tayinlanishi;
- Boshqaruv yig‘ilishlarini o‘tkazish joyi va vaqtini belgilash;
- Bosh Kotibni tayinlash;
- MHXSKning majburiy rasmiy jarayoni;
- Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari va a‘zolari bilan o‘zaro aloqalar

Standartlarni ishlab chiqishda maxsus Tayyorlov Komiteti faoliyat ko‘rsatadi. Ushbu Komitet dastlabki tadqiqotlarni o‘tkazib, masalalar rejasini hamda ularning sharhini beradi.

Jamoatchilik fikr mulohazalarini o‘rganish asosida prinsiplarning yakuniy formulirovkasini Boshqaruvga taqdim etadi. Komitet Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari loyihasining dastlabki variantini ishlab chiqadi va taqdim yetadi.

Yuqoridagi vazifalarni o‘z vaqtida amalga oshirishini ta‘minlash maqsadida Interpretatsiya bo‘yicha Doimiy Komitet tuzilgan. Hozirgi iqtisodiy rivojlanish davrida moliyaviy hisobotning ikki global tili yanada ko‘proq tan olinmoqda: AQSH buxgalteriya hisobi umumqabul qilingan prinsiplari (US GAAP) va Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlari. Moliyaviy hisobot aniqligi va yakunlanganligi, uning global kompaniyalar tomonidan foydalanish yextiyojlari tufayli ko‘proq Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlariga murojaat yetishmoqda. MHXS asosida tayyorlangan hisobotni juda ko‘p mamlakatlar qimmatbaho qog‘ozlar bozorlari tomonidan yetirib yetilmoqda.

Gap shundaki, BMT davlatlararo ekspert guruhi bir qancha korporatsiyalar buyicha hisobni tashkil yetish amaliyoti va 46 milliy hisob tizimi buyicha hisobot berilishini o‘rganib chiqib, ko‘p ko‘rsatkichlar bo‘yicha milliy hisob tizimlarini taqqoslab bo‘lmazligi haqidagi xulosaga keldi.

Markaz hisobotida shunday xulosaga kelindi: ayrim rivojlangan mamlakatlarda ko‘p sonli kompaniyalar hisob davrining oxirigacha yetirib berilgan foydaga tenglash maqsadida turli rezerv tizimlarini ishlatadilar. Milliy hisob tizimlarida amaldagi barcha belgilari bo‘yicha rivojlangan va

rivojlanayotgan mamlakatlarda milliy tizimlarni ajratib turgan bir qancha farqlar o‘rin yegallar yekan. Mutaxassislar tomonidan 13 ta milliy hisob tizimining o‘rganilishi shuni kursatdiki, ulardan fakat 4 tasidagina(Germaniya, AKSH, Angliya, Yaponiya) resurslarni baholash uslubiyati davlat tomonidan qonuniy ravishda belgilab qo‘yilar yekan. Natijada resurslar yeng kam baholash usulida hisoblanib, davlat foydasini ko‘zlaydi, chunki, kompaniya bu holda foyda summasini maksimal darajada ko‘rsatishga majbur bo‘ladi.

REFERENCES

1. Xalqaro moliyaviy hisobot standartlari asosida banklarda buxgalteriya hisobi. O‘quv qo‘llanma. Hammuallif – T.: “MOLIYa”, 2010 – 272 b.
2. M.Bonham.Generally accepted accounting practice under IFRS. Ernst & Young. USA, 2010.
3. Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari. Tarjima. A. Rizaqulov, B.Xasanov, A.Usanov, Z.Mamatov. T.: - 2004.
4. Jalolova D. Buxgalteriya hisobining xalqaro standartlari - T.: Moliya instituti, 2004. - 25 b.
5. Mejdunarodnye standarty buxgalterskogo ucheta. I tom. - Tashkent, 2000.
6. Mejdunarodnye standarty buxgalterskogo ucheta. II tom. - Tashkent, 2000.